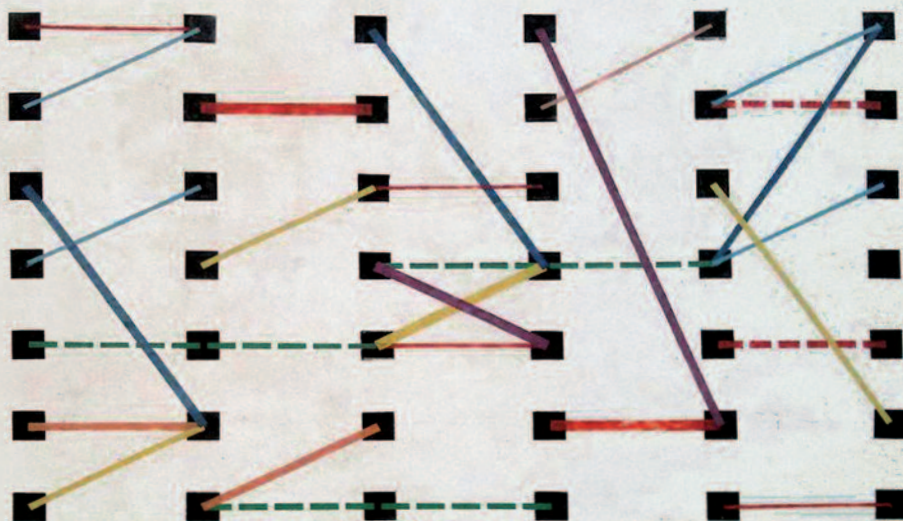

MARCEL DANESI

ΜΗΝΥΜΑΤΑ, ΣΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΕΣ

Ένα βασικό εγχειρίδιο για τη Σημειωτική και
τη Θεωρία της Επικοινωνίας

Μετάφραση: Χαρά Κόκκινου

Επιμέλεια: Βασίλειος Δαλκαβούκης

 UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων & Περιοδικών

Πρώτη έκδοση: Θεσσαλονίκη 2017

ISBN 978-960-12-2330-8

Η ελληνική έκδοση του βιβλίου *Μηνύματα, Σημεία και Σημασίες. Ένα βασικό εγχειρίδιο για τη Σημειωτική και τη Θεωρία της Επικοινωνίας*, σε μετάφραση της Χαράς Κόκκινου και επιμέλεια του Βασίλη Δαλκαβούκη, έγινε από την πρωτότυπη ξενόγλωσση έκδοση με τίτλο *Messages, Signs and Meaning. A Basic Textbook in Semiotics and Communication Theory* (3rd ed.), του Marcel Danesi, που κυκλοφόρησε στην αγγλική γλώσσα το 2004 από τις εκδόσεις Canadian Scholars' Press Inc.

Η μερική ή ολική ανατύπωση είτε η καθ' οιονδήποτε τρόπον αναπαραγωγή του βιβλίου, καθώς και η φωτοτύπηση τμήματος ή ολόκληρου του βιβλίου, χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη τιμωρείται από το νόμο.

Για την ελληνική έκδοση

© UNIVERSITY STUDIO PRESS A.E.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Αρμενοπούλου 32, 546 35

ΑΘΗΝΑ: Σόλωνος 94, 106 80

Τηλ. 2310 208731, 2310 209637, Fax 2310 216647

E-mail: info@universitystudiopress.gr

Ιστοσελίδα: www.universitystudiopress.gr

Περιεχόμενα

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση	11
Πρόλογος του συγγραφέα	13
Ευχαριστίες του συγγραφέα	15
Εισαγωγή	17

A. Σημεία

Κεφάλαιο 1: Τι είναι η Σημειωτική;	21
Εισαγωγικά σχόλια	21
Σημεία	22
Ιστορική σκιαγράφηση	24
Σημασιοδότηση	29
Δομή, κείμενο και μήνυμα	31
Σημείωση, αναπαράσταση και ερμηνεία	34
Κώδικας	36
Συμπερασματικά σχόλια	39
Κεφάλαιο 2: Βασική Θεωρία των Σημείων	41
Εισαγωγικά σχόλια	41
Περιγράφοντας το σημείο	41
Εικονισμός	46
Ενδεικτικότητα	48
Συμβολισμός	49
Πολιτισμός (culture)	51
Η σημειόσφαιρα	57
Συμπερασματικά	61
Κεφάλαιο 3: Σημεία του σώματος	63
Εισαγωγικά σχόλια	63
Μη λεκτική σημειωτική	64
Σήματα	65

Εκφράσεις προσώπου	67
Οπτική επαφή	70
Η γλώσσα του σώματος	71
Άγγιγμα	73
Νεύματα	74
Χορός	79
Συμπερασματικά σχόλια	81
Κεφάλαιο 4: Οπτικά σημεία	83
Εισαγωγικά σχόλια	83
Νοερή απεικόνιση	84
Χρώμα	87
Οπτική αναπαράσταση	93
Χάρτες	98
Οι εικαστικές τέχνες	104
Κινηματογράφος	106
Συμπερασματικά σχόλια	110
Κεφάλαιο 5: Γλώσσα	113
Εισαγωγικά σχόλια	113
Τι είναι η γλώσσα;	114
Μαθαίνοντας την ομιλία	117
Λέξεις	120
Ονόματα	123
Λεκτική επικοινωνία	126
Γραφή	130
Η τέχνη του λόγου	133
Συμπερασματικά σχόλια	134
Κεφάλαιο 6: Μεταφορά	135
Εισαγωγικά σχόλια	135
Τι είναι η μεταφορά;	136
Οι μεταφορές στην καθημερινή μας ζωή	139
Θεωρία της εννοιολογικής μεταφοράς	146
Μετωνυμία και ειρωνεία	149
Μεταφορά και γραμματική	151
Μεταφορά και πολιτισμός	152
Συμπερασματικά σχόλια	155
B. Μηνύματα και σημασίες	
Κεφάλαιο 7: Μύθος και αφήγηση	159
Εισαγωγικά σχόλια	159
Αφήγηση	160
Μύθος	163

Μυθολογίες	168
Βιογραφία	171
Το μυθιστόρημα	172
Τα κόμικς	175
Συμπερασματικά σχόλια	179
Κεφάλαιο 8: Τέχνη	181
Εισαγωγικά σχόλια	181
Τι είναι τέχνη;	182
Θεωρίες της τέχνης	183
Μια σύντομη ιστορία του θεάτρου	185
Σύγχρονο θέατρο	187
Μουσική	190
Μεταμοντέρνα τέχνη	192
Συμπερασματικά σχόλια	196
Κεφάλαιο 9: Ένδυση	197
Εισαγωγικά σχόλια	197
Ένδυση εναντίον ενδύματος	199
Ενδυματολογικοί κώδικες	202
Γύμνια	205
Μόδα	207
Συμπερασματικά σχόλια	212
Κεφάλαιο 10: Τροφή	213
Εισαγωγικά σχόλια	213
Τροφή εναντίον κουζίνας	214
Η τροφή ως συμβολισμός	217
Βρώσιμα και μη βρώσιμα	218
Κώδικες τροφής	220
Φαστ Φουντ (ταχυφαγεία)	221
Συμπερασματικά σχόλια	223
Κεφάλαιο 11: Αντικείμενα	225
Εισαγωγικά σχόλια	225
Αντικείμενα	226
Τεχνολογία	229
Ηλεκτρονικοί υπολογιστές	233
Ο Ψηφιακός Γαλαξίας	236
Ποπ αρτ	240
Συμπερασματικά σχόλια	241
Κεφάλαιο 12: Χώρος και κτήρια	243
Εισαγωγικά σχόλια	243
Διαπροσωπικός χώρος	244

Χωρικοί κώδικες	246
Αρχιτεκτονική	251
Πόλεις	256
Συμπερασματικά σχόλια	256
Κεφάλαιο 13: Τηλεόραση	259
Εισαγωγικά σχόλια	259
Η έλευση της τηλεόρασης	260
Είδη της τηλεόρασης	261
Οι επιπτώσεις της τηλεόρασης	265
Η τηλεόραση ως κοινωνικό κείμενο	268
Τηλεοπτικές μυθολογίες	271
Η ψηφιακή τηλεόραση	273
Συμπερασματικά σχόλια	275
Κεφάλαιο 14: Διαφήμιση	277
Εισαγωγικά σχόλια	277
Τι είναι η διαφήμιση;	278
Η έλευση της διαφήμισης	280
Εμπορική ονομασία και λογότυπα	283
Αναλύοντας τη διαφήμιση	288
Η γλώσσα των διαφημίσεων	290
Ο πολιτισμός της διαφήμισης	292
Συμπερασματικά σχόλια	295
Κεφάλαιο 15: Επικοινωνία	297
Εισαγωγικά σχόλια	297
Τι είναι η επικοινωνία;	298
Επικοινωνία ζώων	300
Ανθρώπινη επικοινωνία	303
Συμπερασματικά σχόλια	309

Παραρτήματα

Παράρτημα Α: Ασκήσεις και ζητήματα για συζήτηση	313
Παράρτημα Β: Βιογραφικές σκιαγραφήσεις	339
Γλωσσάρι τεχνικών όρων	347
Αναφορές έργων και Γενική Βιβλιογραφία	365
Ευρετήριο κυρίων ονομάτων	385
Ευρετήριο όρων	389

Εισαγωγή

Το ανθρώπινο είδος φλέγεται από την ανάγκη να εντοπίσει τον λόγο της ύπαρξής του σε αυτόν τον πλανήτη, γεγονός που το οδηγεί στη δημιουργία «σημείων» και «συστημάτων σημείων» όπως οι γλώσσες, οι μύθοι, οι μορφές τέχνης, οι επιστήμες, και άλλα παρόμοια. Η μελέτη όλων των παραπάνω αλλά και των νόμων που τα διέπουν στους πολιτισμούς ανά τον κόσμο εντάσσεται στο πεδίο της σημειωτικής.

Αυτό αποτελεί ένα βασικό εγχειρίδιο για τη σημειωτική. Σχεδιάστηκε ειδικά για φοιτητές/ιες, οι οποίοι/ες παρακολουθούν εισαγωγικά μαθήματα στη σημειωτική, την επικοινωνία, τα μέσα ενημέρωσης ή και τις πολιτισμικές σπουδές. Επιπλέον μπορεί να χρησιμοποιηθεί —ως συμπληρωματικό κείμενο— από όσους/ες παρακολουθούν μαθήματα σε συγγενείς πειθαρχίες (ψυχολογία, μυθολογία, εκπαίδευση, φιλολογικές σπουδές, ανθρωπολογία, και γλωσσολογία). Η οργάνωση και το περιεχόμενό του βασίζονται στο μάθημα της Σημειωτικής και της Θεωρίας της Επικοινωνίας, το οποίο διδάσκω στο πρώτο έτος φοίτησης στο Κολέγιο Βικτώρια του Πανεπιστημίου του Τορόντο, από το 1987. Το συνέθεσα με τέτοιον τρόπο, ώστε να μπορέσει ένα ευρύτερο κοινό να εκτιμήσει το συναρπαστικό και ζωτικό έργο αυτού του σχετικά άγνωστου κλάδου της επιστημονικής – φιλοσοφικής έρευνας, το οποίο, στο μεγαλύτερο μέρος του είναι πολύ τεχνικό για μαζική κατανάλωση. Έτσι κατέβαλα κάθε δυνατή προσπάθεια να βασιστώ σε όσα ενστικτωδώς γνωρίζει ήδη ο αναγνώστης για τα σημεία. Ωστόσο, το ύφος του βιβλίου δεν είναι τόσο χαλαρό, ώστε να το κάνει ένα βιβλίο «όλα όσα θα θέλατε να μάθετε για τη σημειωτική αλλά φοβάστε να ρωτήσετε». Θα χρειαστεί, έτσι, κάποια προσπάθεια από την πλευρά των αναγνωστών/ιών για την κατανόηση των επιμέρους θεμάτων κάθε κεφαλαίου.

Δεδομένου ότι η εστίαση αυτού του βιβλίου είναι πρακτική, το σύνθημα κρίσιμο εργαλείο των αναφορών σε τεχνική βιβλιογραφία υπάρχει στο ελάχιστο. Επίσης δίνεται στους αναγνώστες η ευκαιρία να κάνουν εξάσκηση στη σημειωτική μέσω ασκήσεων και ζητημάτων προς συζήτηση, τα οποία συνοδεύουν κάθε κεφάλαιο. Αυτά μπορείτε να τα βρείτε στο Παράρτημα Α στο τέλος του βιβλίου. Στο Παράρτημα Β θα βρείτε βιογραφικές σκιαγραφήσεις ορισμένων από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του πεδίου, ενώ υπάρχει και ένα —εύκολο στη χρήση— γλωσσάριο τεχνικών όρων.

Το συνολικό σχέδιο αυτού του βιβλίου έχει ως εξής: Το Πρώτο Μέρος (*Σημεία*) αποτελείται από έξι κεφάλαια τα οποία ασχολούνται με τις βασικές έννοιες της σημειωτικής αλλά και τεχνικές της. Τα πρώτα δύο κεφάλαια εισάγουν τις θεμελιώδεις έννοιές της ως επιστήμης και πιθανόν να χρειαστεί περισσότερη προσπάθεια για την κατανόησή τους από ό,τι στα επόμενα κεφάλαια. Το κεφάλαιο τρία ασχολείται με τα μη-λεκτικά σημεία, το κεφάλαιο τέσσερα με τα οπτικά σημεία, το κεφάλαιο πέντε με τα λεκτικά σημεία και το κεφάλαιο έξι με τα μεταφορικά σημεία. Τα θέματα που αναλύονται στο Δεύτερο Μέρος (*Μηνύματα και Σημασίες*) αποτελούνται από τομείς εφαρμογών: μύθοι και αφηγήματα, τέχνη, ένδυση, τροφή, χώρος, τηλεόραση, διαφήμιση, επικοινωνία και μέσα ενημέρωσης. Με άλλα λόγια, τα εννέα κεφάλαια τα οποία συνιστούν αυτό το μέρος έχουν σκοπό να παρουσιάσουν τον τρόπο με τον οποίο η δημιουργία μηνυμάτων και σημασιών μπορεί να μελετηθεί από την πλεονεκτική θέση της επιστήμης της σημειωτικής.

Πρέπει, ωστόσο, να προειδοποιήσω τους/τις αναγνώστες/ιες ότι τα θέματα που αναλύονται, όπως επίσης και τα συγκεκριμένα περιεχόμενα κάθε κεφαλαίου, αντανακλούν τη δική μου προσέγγιση στη διδασκαλία της σημειωτικής. Η παρουσία του «συγγραφέα στο κείμενο» είναι αναπόφευκτη. Αλλά είτε οι αναγνώστες/ιες συμφωνούν είτε διαφωνούν με κάποιο από τα σχόλια που περιέχονται στο βιβλίο, είναι πραγματική μου ελπίδα ότι παρόλα αυτά θα έχουν λάβει το ερέθισμα να μάθουν περισσότερα για τη συσχέτιση σημείων, μηνυμάτων, και σημασιών στην ανθρώπινη ζωή. Αυτό από μόνο του θα έκανε τη συγγραφή αυτού του βιβλίου να αξίζει τον κόπο.

A

Σημεία

Κεφάλαιο 1

Τι είναι η Σημειωτική;

21

Κεφάλαιο 2

Βασική Θεωρία των Σημείων

41

Κεφάλαιο 3

Σημεία του σώματος

63

Κεφάλαιο 4

Οπτικά σημεία

83

Κεφάλαιο 5

Γλώσσα

113

Κεφάλαιο 6

Μεταφορά

135

1

Τι είναι η Σημειωτική;

Μπορούμε λοιπόν να φανταστούμε μια επιστήμη που θα μελετά τη ζωή των σημείων μέσα στην κοινωνική ζωή. Θα αποτελούσε τμήμα της κοινωνικής ψυχολογίας και συνεπώς της γενικής ψυχολογίας. Θα την ονομάσουμε σημειολογία (από το ελληνικό «σημείον»). Θα μας διδάξει σε τι συνίστανται τα σημεία και ποιοι νόμοι τα διέπουν.

Φερντινάντ ντε Σωσσύρ (1857-1913)

Εισαγωγικά σχόλια

Σημειωτική είναι η επιστήμη η οποία επιχειρεί να απαντήσει στο ακόλουθο ερώτημα: Τι σημαίνει το X ; Το X μπορεί να είναι οτιδήποτε, από μια μόνο λέξη ή ένα νεύμα έως μια ολόκληρη μουσική σύνθεση ή μια ταινία. Το «μέγεθος» του X μπορεί να ποικίλει, αλλά η κύρια φύση της έρευνας όχι. Εάν αναπαραστήσουμε το νόημα (ή τα νοήματα) που κωδικοποιεί το X με το γράμμα Ψ , τότε το βασικό καθήκον της σημειωτικής ανάλυσης μπορεί ουσιαστικά να περιοριστεί στο να καθορίσει τη φύση της σχέσης $X=\Psi$. Ας πάρουμε, ως πρώτο παράδειγμα, τη σημασία του κόκκινου. Σε αυτήν την περίπτωση το X συνιστά έναν ελληνικό όρο για το χρώμα. Όπως θα δούμε όμως δεν υπάρχει μια μόνο απάντηση για το τι σημαίνει. Σε ένα βασικό επίπεδο, φυσικά, αναφέρεται σε ένα πρωτογενές χρώμα, το οποίο βρίσκεται στο κατώτερο άκρο του ορατού φάσματος. Ωστόσο, αυτό το ίδιο χρώμα μπορεί να έχει ένα πλήθος άλλων νοημάτων. Ας δούμε μερικά από αυτά:

- Εάν εμφανίζεται ως σήμα κυκλοφορίας, σημαίνει «στοπ» για οποιονδήποτε/οποιαδήποτε το αντικρίζει σε μια διασταύρωση.
- Εάν το φέρει κάποιος/α σαν περιβραχιόνιο σε μια πολιτική συγκέντρωση, τότε αντιλαμβανόμαστε τον/την κομιστή ως ένα άτομο που ενστερνίζεται ένα συγκεκριμένο είδος πολιτικής ιδεολογίας, συχνά χαρακτηρισμένης ως «αριστερής» ή «ριζοσπαστικής».

- Εάν είναι το χρώμα της σημαίας που χρησιμοποιείται σε ένα εργοτάξιο τότε είναι σημάδι «κινδύνου».
- Εάν χρησιμοποιείται σε μια έκφραση όπως το «έγινε κόκκινος», τότε αποτελεί σχήμα λόγου που επιτρέπει στους ανθρώπους να αναφερθούν σε συνηθισμένες καταστάσεις, χωρίς να τις κατονομάζουν με ακρίβεια.

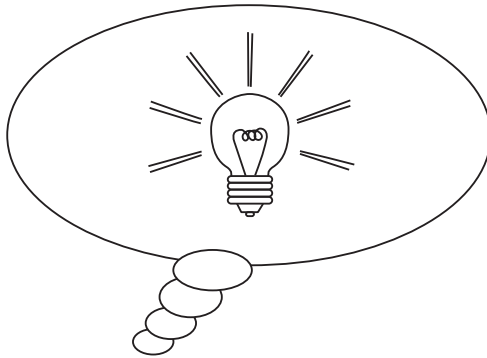
Συμπερασματικά, το κόκκινο αποτελεί παράδειγμα ενός σημείου. Είναι κάτι που σημαίνει κάτι άλλο, X (ένα χρώμα) για Ψ (ένα σήμα κυκλοφορίας, μια πολιτική ιδεολογία κ.ά.). Η περιγραφή και η έρευνα της φύσης της σχέσης $X=\Psi$ συνιστά εν συντομία το αντικείμενο της σημειωτικής. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπινου είδους αποτελεί η αξιοσημείωτη ικανότητά του να απεικονίζει τον κόσμο με αυτόν τον τρόπο, δηλαδή να χρησιμοποιεί τα X , όπως χρώματα, εικόνες, φωνητικούς ήχους, χειρονομίες, και τη βούληση να αναφέρεται σε πράγματα. Αυτή του η ικανότητα αποτελεί και τον λόγο που, με την πάροδο του χρόνου, το ανθρώπινο είδος καθορίστηκε όχι μέσω της φυσικής επιλογής αλλά μέσω «της ιστορίας», δηλαδή από τα συσσωρευμένα νοήματα τα οποία οι προηγούμενες γενιές συνέλαβαν, διατήρησαν και μας κληροδότησαν με τη μορφή σημείων. Σε αντίθεση με τη φύση, ο πολιτισμός είναι παντού «γεμάτος νοήματα». Αυτό συνιστά το αποτέλεσμα μιας εγγενούς ανάγκης για αναζήτηση νοήματος στην ύπαρξη.

Από τα μέσα του εικοστού αιώνα, η σημειωτική αναπτύχθηκε σε ένα πραγματικά τεράστιο πεδίο μελέτης, συμπεριλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, νεύματα, γλώσσες, μορφές τέχνης, μύθους, αφηγήσεις, τελετές, τέχνηρα, τη γλώσσα του σώματος, τον ρητορικό Λόγο (discourse), την οπτική επικοινωνία και την οπτική επαφή, τα μέσα επικοινωνίας και τη διαφήμιση, την ένδυση, την κουζίνα – με μια φράση οτιδήποτε χρησιμοποιείται από τον άνθρωπο, επισημαμένο από τον ίδιο ή και δανεισμένο, για την παράγωγη νοήματος. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα σκιαγραφήσουμε μιας γενικής εικόνα του τι είναι σημειωτική και τι φιλοδοξεί να κάνει, εισάγοντας, παράλληλα, τις θεμελιώδεις έννοιες και τις αρχές της.

Σημεία

Σημείο είναι οτιδήποτε – ένα χρώμα, ένα νεύμα, το κλείσιμο του ματιού, ένα αντικείμενο, μια μαθηματική εξίσωση κ.λπ. – που σημαίνει κάτι άλλο από αυτό που είναι. Η λέξη *κόκκινο*, όπως είδαμε, δικαιούται να λέγεται σημείο διότι δεν αντιπροσωπεύει τους ήχους *κ-ο-κκ-ι-ν-ο* από τους οποίους αποτελείται, αλλά αντιπροσωπεύει ένα συγκεκριμένο χρώμα καθώς και άλλα πράγματα.

Στην πραγματικότητα ο όρος *σημειωτική* επινοήθηκε από τον Ιπποκράτη (460-377 π.Χ.), τον ιδρυτή της δυτικής ιατρικής επιστήμης, ως μια επιστήμη των συμπτωμάτων. Το σύμπτωμα, ισχυρίστηκε ο Ιπποκράτης, αποτελούσε ένα *σημείο*. Η ιατρική διάγνωση μελετά *ποιο* σύμπτωμα αντιπροσωπεύει, *πώς* εκδηλώνεται σωματικά, και *γιατί* είναι ενδεικτικό συγκεκριμένων ασθενειών. Αν και πλέον, σήμερα, ο σκοπός της σημειωτικής είναι να μελετήσει κάτι πολύ διαφορετικό (ένα σημείο όπως το *κόκκινο*), εντούτοις έχει διατηρήσει την ίδια βασική μέθοδο έρευνας. Δείτε, για παράδειγμα, το παρακάτω σχήμα:

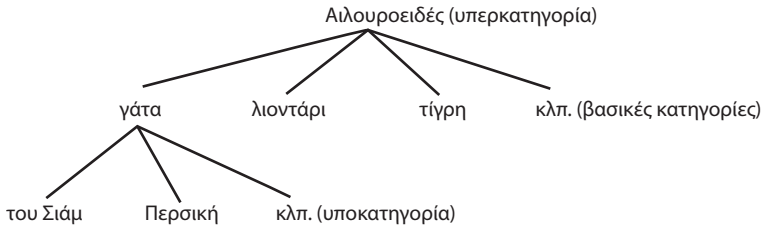

Τι εννοεί; Η απάντηση είναι μια «λαμπρή ιδέα». Πώς παρουσιάζει αυτό το νόημα; Το κάνει δείχνοντας μια λάμπα μέσα σε μια φούσκα. Γιατί είναι αυτό ενδεικτικό αυτού του νοήματος; Για να απαντήσουμε σ' αυτήν την ερώτηση, οφείλουμε να αναζητήσουμε τις πολιτισμικές ρίζες πίσω από κάθε συστατικό στοιχείο του σημείου. Η χρήση του φωτός στο σημείο συνάδει με τη γενική πρόσληψη του φωτός, στον πολιτισμό μας, ως ανάλογο της διάνοιας και της νοημοσύνης. Αυτό, για παράδειγμα, είναι εμφανές σε εκφράσεις όπως «είναι φωτισμένος», «ρίχνουμε φως σε κάτι» κ.ά. Η χρήση μιας «φούσκας» που περικλείει τη λάμπα (την πηγή του φωτός) προέρχεται από την παράδοση των κόμικς, στα οποία τα λόγια και οι σκέψεις τοποθετούνται μέσα σε φούσκες. Αυτό το απλό παράδειγμα περικλείει την ουσία της σημειωτικής μεθόδου στο σύνολό της. Η ίδια τριάδα ερωτήσεων χρησιμοποιείται για να κατανοήσουμε τα πάντα, από ένα απλό οπτικό σχήμα (όπως το προηγούμενο) έως μια σύνθετη αφήγηση ή μια επιστημονική θεωρία.

Το πράγμα στο οποίο αναφέρεται ένα σημείο λέγεται *αναφερόμενο*. Υπάρχουν δυο είδη αναφερομένων: (1) ένα συγκεκριμένο αναφερόμενο, όπως το ζώο που προσδιορίζεται από την λέξη γάτα, και (2) ένα αφηρημένο αναφερόμενο, όπως η έννοια της «λαμπρής ιδέας», η οποία αναπαρίσταται με την λάμπα στο παραπάνω σχήμα. Το πρώτο συνιστά κάτι υπαρκτό στον πραγματικό κόσμο το οποίο μπορούμε να δείξουμε. Για παράδειγμα, μπορούμε να υποδείξουμε μια «γάτα» απλώς δείχνοντας μια. Το δεύτερο είναι φανταστικό και δεν μπορούμε να το υποδείξουμε απλά δείχνοντας το – πώς θα δείχναμε μια «λαμπρή ιδέα» μέσα στον εγκέφαλο; Τα σημεία μάς επιτρέπουν να αναφερόμαστε σε πράγματα και ιδέες, ακόμη και αν αυτά δεν έχουν φυσική παρουσία ώστε να τα αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας. Όταν λέμε ή ακούμε την λέξη γάτα, έρχεται αμέσως στο μυαλό μας η εικόνα του συγκεκριμένου ζώου, ακόμα και όταν το πραγματικό αυτό ζώο δεν είναι κοντά μας, ώστε να το αντιληφτούμε με τις αισθήσεις μας.

Η ίδια η εικόνα λέγεται *έννοια* (concept). Υπάρχουν τρεις τύποι εννοιών. Ας δούμε ξανά τη λέξη γάτα. Εάν σας ρωτούσαν τι είδος ζώου αποτελεί, θα μπορούσατε να απαντήσετε ότι είναι ένα είδος *αιλουροειδούς*, όπως το *λιοντάρι* ή η *τίγρη*. Εάν σας ζητούσαν να προσδιορίσετε τη ράτσα της γάτας θα μπορούσατε να πείτε ότι είναι μια *γάτα του Σιάμ* ή μια *Περσική γάτα*. Η λέξη *αιλουροειδής* αναφέρεται σε ό,τι είναι σήμερα γνωστό στην ψυχολογία ως *υπερκατηγορία* (superordinate

concert). Αυτή η έννοια έχει μια γενική ταξινομική λειτουργία. Αντίθετα, η λέξη γάτα κωδικοποιεί μια *βασική* ή *πρωτοτυπική* έννοια. Οι γάτες, τα λιοντάρια και οι τίγρεις αποτελούν παραδείγματα βασικών (αιλουροειδών) εννοιών. Τέλος, οι λέξεις γάτα του Σιάμ κωδικοποιούν την *υποκατηγορία*. Η σχέση των τριών ειδών εννοιών μπορεί να αποδοθεί ως εξής:

Αφού καθοριστεί το είδος της έννοιας που αποδίδεται από ένα σημείο, έπειτα οι σημειωτιστές μπορούν να επικεντρωθούν στην ίδια την έννοια, επιχειρώντας να ανακαλύψουν τι συνεπάγεται πολιτισμικά και προσωπικά. Στον πολιτισμό μας, η γάτα, ως έννοια, συνιστά ένα ζώο το οποίο έχουμε εξημερώσει, για να μας κρατά συντροφιά στο σπίτι μας. Όμως, αντίθετα, σε άλλους πολιτισμούς μπορεί να συνεπάγεται βρώσιμο κρέας, ιερό ή πτωματοφάγο ζώο κ.ά.

Από την προηγούμενη συζήτηση γίνεται εμφανές ότι σε ένα σημείο υπάρχουν τρεις διαστάσεις: (1) μια φυσική, όπως η ακολουθία των ήχων γ-α-τ-α, η οποία συνεπάγεται (2) μια έννοια («ένα είδος αιλουροειδούς»), στην οποία (3) έχει αποδοθεί μια πολιτισμικά εξαρτώμενη μορφή («συντροφιά για το σπίτι», «ένα ιερό ζώο», κ.λπ.). Το σημείο μπορεί τώρα να οριστεί ακριβέστερα, ως *κάτι που υποκαθιστά κάτι άλλο σε κάποιον από κάποιες απόψεις ή ως προς κάποιες ιδιότητες*.

Παρεμπιπτόντως, η λέξη *sign* (σημείο) εισήχθη πολύ αργότερα στην αγγλική γλώσσα. Πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε το δέκατο τρίτο αιώνα, και αρχικά αναφερόταν σε ένα νεύμα ή μια κίνηση, ενώ μέχρι το τέλος του αιώνα σήμαινε είτε το σημείο του σταυρού ή μια μορφή σε ένα λάβαρο ή μια ασπίδα. Ήδη από το 1390 οι Άγγλοι έμποροι όφειλαν να τοποθετούν στις εγκαταστάσεις τους «σημεία». Μέχρι τον 16^ο αιώνα σε ολόκληρη την Ευρώπη καθιερώθηκε η παράδοση τοποθέτησης ενός σημείου πάνω από την πόρτα κάθε σπιτιού με το όνομα του ιδιοκτήτη. Τέτοια «σημεία τοποθεσίας» θεωρούνται πλέον κοινά.

Ιστορική σκιαγράφηση

Όπως αναφέρθηκε, στην πρώτη του χρήση ο όρος *σημειωτική* σήμαινε ουσιαστικά ιατρική διάγνωση. Ο όρος δεν χρησιμοποιήθηκε, από όσο γνωρίζω, στη μελέτη της σχέσης μεταξύ ανθρώπινων συμβόλων και πραγματικότητας. Ήταν ο Πλάτωνας (428-347 π.Χ.) ο όποιος απέρριψε έμμεσα μια τέτοια μελέτη, υποστηρίζοντας ότι οι ανθρώπινες μορφές ήταν παραπλανητικά πράγματα τα οποία δεν ανταποκρίνονταν άμεσα στην πραγματικότητα, αλλά αποτελούσαν την εξιδανικευσή της. Για να καταλάβετε τι εννοούσε ο Πλάτωνας, σκεφτείτε το γεωμετρικό

σχήμα που λέγεται κύκλος. Οι κύκλοι δεν υπάρχουν πραγματικά στη φύση. Αποτελούν ανθρώπινη κατασκευή. Όταν οι γεωμέτρες ορίζουν τον κύκλο ως μια σειρά σημείων που απέχουν εξίσου από ένα δεδομένο σημείο (το οποίο ονομάζεται κέντρο), αναφέρονται σε μια εξιδανικευμένη μορφή. Δεν αναφέρονται σε πραγματικά φυσικά σημεία. Αντικείμενα που υπάρχουν στον φυσικό κόσμο λέγονται «κύκλοι» στον βαθμό που μοιάζουν ή προσεγγίζουν τη γεωμετρική αυτή μορφή. Έτσι, η έννοια που κωδικοποιεί η λέξη *κύκλος* είναι αδύνατον να συναχθεί άμεσα από τη φύση. Ο λαμπρός μαθητής του Πλάτωνα Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.), καθώς δεν είχε πεισθεί από την προσέγγιση του δάσκαλου του, ανέλαβε ο ίδιος να διερευνήσει τη σχέση μεταξύ μορφών και πραγματικότητας. Επισήμανε, για παράδειγμα, ότι οι λέξεις πράγματι αναφέρονται σε πραγματικά πράγματα, επιτρέποντάς μας, την ίδια στιγμή, να κατατάσσουμε τον κόσμο μας σε κατηγορίες – π.χ. φυτά, ζώα, αντικείμενα κ.ά.

Η πρώτη πραγματική θεωρία των σημείων οφείλεται στον Άγιο Αυγουστίνο (354-430 μ.Χ.) ο οποίος, ωστόσο, δεν χρησιμοποίησε τον όρο *σημειωτική* για να την προσδιορίσει. Όρισε ως *φυσικό σημείο* αυτό που υπάρχει κυριολεκτικά στη φύση. Τα σωματικά συμπτώματα, το θρόισμα των φύλλων, το χρώμα των φυτών κ.λπ. συνιστούν όλα φυσικά σημεία, όπως και τα σήματα τα όποια εκπέμπουν τα ζώα, αντιδρώντας σε φυσικές και συναισθηματικές καταστάσεις. Διαχώρισε αυτού του είδους τα σημεία από τα *συμβατικά σημεία*, τα όποια αποτελούν σημεία κατασκευασμένα από τον άνθρωπο. Οι λέξεις, τα νεύματα και τα σύμβολα αποτελούν όλα παραδείγματα συμβατικών σημείων. Στη σύγχρονη σημειωτική θεωρία, αυτά έχουν διαχωριστεί σε *λεκτικά και μη-λεκτικά* – οι λέξεις και άλλες γλωσσικές δομές (εκφράσεις, φράσεις κ.λπ.) αποτελούν παραδείγματα *λεκτικών σημείων* – οι ζωγραφικές και τα νεύματα αποτελούν παραδείγματα *μη λεκτικών σημείων*. Όπως τόνισε ο Άγιος Αυγουστίνος, τα συμβατικά σημεία υπηρετούν μια θεμελιώδη ψυχολογική ανάγκη – επιτρέπουν στους ανθρώπους να κωδικοποιούν, και με αυτόν τον τρόπο να θυμούνται τον κόσμο. Κάνουν τη σκέψη και την αναγνώριση εύκολη και συνηθισμένη. Τέλος, ο Άγιος Αυγουστίνος όρισε τα *ιερά σημεία*, όπως τα θαύματα, ως σημεία τα όποια περιέχουν θεϊκά μηνύματα. Αυτά, μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο μέσω της πίστης. Τόνισε επίσης ότι ολόκληρη η διαδικασία της κατανόησης του νοήματος των σημείων βασίζεται, σε ένα μέρος της, σε κοινωνικές συμβάσεις και σε ένα άλλο στις ατομικές μας αντιδράσεις σε αυτές τις συμβάσεις. Αυτή η ιδέα ήταν συμβατή με την ερμηνευτική παράδοση που είχε ήδη καθιερωθεί από τον Κλήμη τον Αλεξανδρινό (150 (;)-215 (;) μ.Χ.), έλληνα θεολόγο και από τους πρώτους Πατέρες της Εκκλησίας. Η *Ερμηνευτική* ήταν (και παραμένει) η μελέτη κειμένων η οποία λαμβάνει υπόψη τα γλωσσικά χαρακτηριστικά τους και τα ιστορικά πλαίσια εντός των οποίων τα κείμενα αυτά έχουν γραφτεί.

Οι απόψεις του Αγίου Αυγουστίνου παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό άγνωστες έως τον 11^ο αιώνα, όταν επανήλθε το ενδιαφέρον για τα ανθρώπινα σημεία, μέσω λόγων αράβων ταξιδευτών, οι οποίοι μετέφρασαν τα έργα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, και άλλων ελλήνων στοχαστών. Αποτέλεσμα αυτού ήταν το ρεύμα γνωστό ως *Σχολαστικισμός*. Έχοντας τον Αριστοτέλη ως πηγή έμπνευσης οι *σχολαστικιστές* διαβεβαίωσαν ότι τα σημεία συλλαμβάνουν αλήθειες, δεν τις κατα-

σκευάζουν. Ωστόσο, εντός αυτού του ρεύματος, υπήρχαν ορισμένοι —οι λεγόμενοι *νομιναλιστές*— οι όποιοι υποστήριζαν ότι η «αλήθεια» αποτελεί υποκειμενικό ζήτημα και ότι τα σημεία, στην καλύτερη περίπτωση, συλλαμβάνουν απατηλές και ιδιαίτερα μεταβλητές ανθρώπινες εκδοχές της. Ο Ιωάννης Ντάνς ο Σκώτος (1266-1308) και ο Γουίλιαμ του Όκκαμ (1285-1349), για παράδειγμα, τόνισαν ότι τα σημεία αναφέρονται απλώς σε άλλα σημεία παρά σε πραγματικότητες. Ωστόσο, ο μεγάλος θεολόγος Άγιος Θωμάς ο Ακινάτης (1225-1274) ανταπάντησε ότι τα σημεία αναφέρονται σε πραγματικότητες, αφού προήλθαν από εντυπώσεις των αισθήσεων. Αλλά, όπως και ο Άγιος Αυγουστίνος, διαβεβαίωσε ότι τα ιερά σημεία αποκαλύπτουν αλήθειες πέραν της ορθολογικής κατανόησης, και συνεπώς οφείλουν να γίνουν αποδεκτά μέσω της πίστης.

Η επίσημη μελέτη των σημείων εισήχθη στη φιλοσοφία (εξ όσων γνωρίζω) σχεδόν τέσσερις αιώνες αργότερα, από τον βρετανό φιλόσοφο Τζον Λοκ (1632-1704) με το δοκίμιό του για την Ανθρώπινη Νόηση, *Essay Concerning Human Understanding* (1690). Ο Λοκ προσδοκούσε ότι το έργο του θα επέτρεπε στους φιλοσόφους να μελετήσουν, με πολύ περισσότερη ακρίβεια, τη σχέση ανάμεσα στις έννοιες και την πραγματικότητα. Αλλά η προσδοκία του Λοκ από τη φιλοσοφία δεν εκπληρώθηκε μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν οι ιδέες του ελβετού γλωσσολόγου Φερντινάντ ντε Σωσσύρ (1857-1913) και του αμερικανού φιλοσόφου Τσαρλς Σάντερς Πιρς (1839-1914) έγιναν η βάση πάνω στην οποία κατασκευάστηκε σταδιακά τον 20^ο αιώνα ένα αυτόνομο πεδίο έρευνας. Στο έργο του *Cours de linguistique generale* (1916) [στα ελληνικά *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*], ένα εγχειρίδιο το οποίο «συναρμολογήθηκε» μετά τον θάνατό του από δυο πρώην πανεπιστημιακούς μαθητές του, ο Σωσσύρ —για να ορίσει το συγκεκριμένο πεδίο— χρησιμοποίησε τον όρο *σημειολογία*, τον οποίο επινόησε σε προφανή αναλογία με άλλους επιστημονικούς όρους που λήγουν σε *-λογία* όπως *ψυχολογία*, *βιολογία*, *ανθρωπολογία*, (από τη λέξη «λόγος»). Ο όρος αυτός του Σωσσύρ πρόδωσε την πίστη στην υπέροχη της γλώσσας μεταξύ των άλλων συστημάτων σημείων. Με τα λόγια του ίδιου:

Η γλώσσα είναι ένα σύστημα σημείων, το οποίο εκφράζει ιδέες, και έτσι μπορεί να συγκριθεί με τη γραφή, με το αλφάβητο των κωφάλαλων, με τις συμβολικές τελετές, με τις εθιμοτυπικές εκδηλώσεις, με τα στρατιωτικά σήματα, κ.λπ. Απλώς είναι το πιο σημαντικό απ' αυτά τα συστήματα (Σωσσύρ 1916: 16).

Σήμερα, προτιμάται ο όρος *σημειωτική* και είναι αυτός που θα χρησιμοποιηθεί σε ολόκληρο το κείμενο. Αυτή η προτίμηση συνδέεται πιθανότατα με την ισχυρή επιρροή του Τσαρλς Πιρς στη σύγχρονη θεωρία και πρακτική. Ο Πιρς επανεισήγαγε τον όρο του Λοκ, θεωρώντας ότι διατηρεί μια συνέπεια με προηγούμενες παραδόσεις. Έχω την αίσθηση ότι όσοι προτιμούν τον όρο *σημειολογία* εντοπίζουν στον κλάδο μεθοδολογική αναλογία με άλλες επιστήμες όπως την ψυχολογία, ενώ όσοι χρησιμοποιούν τον όρο *σημειωτική* τον αντιλαμβάνονται ως μια περισσότερο φιλοσοφική προσέγγιση έρευνας. Άποψή μου είναι ότι αποτελούν συμπληρωματικές προοπτικές, οι οποίες μπορούν εύκολα να ενσωματωθούν στη

συνολική «επιστήμη του σημείου», όπως και αν την ονομάσουμε. Παρεμπιπτόντως, ο Πιρς μας παρείχε την πιο κατανοητή τυπολογία σημείων εις σήμερα. Ταυτοποίησε 66 είδη σημείων ανάλογα με τη λειτουργία τους. Για παράδειγμα, όρισε ως *ποιόσημο* (qualisign) το σημείο το οποίο εστιάζει σε κάποια ποιότητα του αναφερόμενου του. Στην γλώσσα, ποióσημο είναι ένα επίθετο, καθώς εστιάζει στις ποιότητες (χρώμα, σχήμα, μέγεθος κ.λπ.) των αντικειμένων. Σε μη λεκτικά πεδία, στα ποióσημα περιλαμβάνονται τα χρώματα που χρησιμοποιούν οι ζωγράφοι αλλά και οι αρμονίες και οι τόνοι που χρησιμοποιούν οι σύνθετες.

Η σημειωτική μέθοδος περιλαμβάνει τόσο τη *συγχρονική* όσο και τη *διαχρονική* μελέτη των σημείων, όροι τους οποίους εισήγαγε ο Σωσσύρ. Ο πρώτος όρος αναφέρεται στη μελέτη των σημείων σε μια συγκεκριμένη στιγμή στον χρόνο, συνήθως στο παρόν, και ο δεύτερος στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα σημεία μεταβάλλονται, τόσο σε επίπεδο μορφής όσο και σε επίπεδο νοήματος, στην πορεία του χρόνου. Σκεφτείτε τη λέξη *person* (πρόσωπο). Σήμερα, τη χρησιμοποιούμε για να αναφερθούμε σε ένα ανθρώπινο ον, αλλά μια διαχρονική ανάλυση αποκάλυπτει ότι αυτό δεν ήταν το αρχικό της νόημα. Στην αρχαία Ελλάδα, η λέξη *περσόνα* σήμαινε τη «μάσκα» την οποία φορούσε ο ηθοποιός στη σκηνή. Αργότερα, σήμαινε τον «χαρακτήρα εκείνου που φοράει τη μάσκα». Αυτό το νόημα εντοπίζεται και σήμερα στον θεατρικό όρο *dramatis personae*, στο «καστ χαρακτήρων» (κυριολεκτικά σημαίνει «τα πρόσωπα του δράματος»). Εν τέλει, η λέξη απέκτησε το τωρινό της νόημα, πιθανόν λόγω της μεγάλης σημασίας του θεάτρου για τη δυτική κοινωνία στην απεικόνιση ανθρώπινων χαρακτήρων. Αυτός είναι και ο λόγος που ακόμη και σήμερα αναφερόμαστε σε «ρόλους» που οι άνθρωποι «παίζουν στη ζωή», «το γεγονός διαδραματίστηκε στην αυλή», «πέρασα δράμα», «δραματική φιγούρα η μητέρα του θύματος» κ.ά.

Στον 20^ο αιώνα, ένας αριθμός σπουδαίων προσωπικοτήτων ανέπτυξε τη σημειωτική στον κλάδο που είναι σήμερα. Εδώ θα αναφερθούμε μόνο σε ορισμένους από αυτούς. Ο αμερικανός σημειωτιστής Τσάρλς Μόρις (1901-1979) διαίρεσε τη σημειωτική μέθοδο στη μελέτη των σχέσεων (1) μεταξύ ενός σημείου και άλλων σημείων, την οποία αποκάλεσε *συντακτικό*, (2) μεταξύ των σημείων και του βασικού τους νοήματος, την οποία αποκάλεσε *σημασιολογία* και (3) μεταξύ των σημείων και εκείνων που τα χρησιμοποιούν, την οποία αποκάλεσε *πραγματολογία*. Ο γεννημένος στην Ρωσία αμερικανός σημειωτιστής Ρόμαν Γιάκομπσον (1896-1982) διατύπωσε την καθοριστικής σημασίας έννοια των «υποκινούμενων σημείων» (motivated signs), την οποία όρισε ως την τάση να κάνουμε τα σημεία να αναπαριστούν τον κόσμο μέσω της προσομοίωσης. Ο γάλλος σημειωτιστής Ρολάν Μπαρτ (1915-1980) εστίασε στη δύναμη που έχει η χρήση της σημειωτικής στην ανάπτυξη των νοηματικών δομών που βρίσκονται κρυμμένες σε καθημερινές παραστάσεις, επιτελέσεις αλλά και σε κοινές έννοιες. Ο γάλλος σημειωτιστής Αλγκιρντά Γκρεϊμά (1917-1992) ανέπτυξε τον κλάδο της σημειωτικής γνωστό ως *αφηγηματολογία* (narratology), τον οποίο όρισε ως τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο ο άνθρωπος, σε διαφορετικούς πολιτισμούς, επινοεί παρόμοια είδη αφηγήσεων (μύθους, ιστορίες, κ.λπ.) με τα ίδια είδη χαρακτήρων, μοτίβων, θεμάτων και πλοκής. Ο Γκρεϊμά επίσης χαρακτήρισε το σημείο σαν μια τετρα-συνθετική

δομή σχέσεων¹ με την οποία φαίνεται να μπορούμε να κατανοήσουμε το νόημα ενός συγκεκριμένου σημείου (π.χ. *πλούσιος*) με το να το συσχετίζουμε με το αντικρουόμενο του (*όχι πλούσιος*), το αντίθετό του (*φτωχός*) και το δικό του αντικρουόμενο (*όχι φτωχός*). Ο Τόμας Σεμπιόκ [Sebeok] (1920-2001) υπήρξε καθοριστικός στην εξάπλωση του σημειωτικού Παραδείγματος (paradigm) με το να συμπεριλάβει σε αυτό τη μελέτη συστημάτων ζωικών σημάτων τα οποία ονόμασε *ζωοσημειωτική* (zoosemiotics), και τη συγκριτική μελέτη συμπτωμάτων, σημάτων και σημείων σε όλα τα έμβια όντα, την οποία ονόμασε *βιοσημειωτική* (biosemiotics). Επεσήμανε επίσης ότι η σημειωτική μέθοδος οφείλει πάντα να ξεδιπλώνεται με έναν διεπιστημονικό τρόπο. Η σύνδεση και η ανάμειξη ιδεών, ευρημάτων, και επιστημονικών Λόγων (discourses) από διαφορετικές πειθαρχίες ήταν, όπως ισχυρίστηκε ο Σεμπιόκ, το διακριτό γνώρισμα της σημειωτικής προσέγγισης. Τέλος, ο ιταλός σημειωτιστής Ουμπέρτο Έκο (1932-2016) συνέβαλε σημαντικά στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ σημείων και πραγματικότητας. Ήταν αυτός που από μόνος του κατάφερε να βάλει τη «σημειωτική» στο παιχνίδι της σύγχρονης, ας πούμε, ποπ κουλτούρας, με το μπεστ-σέλερ μυθιστόρημά του, *The Name of the Rose* (1982) [στα ελληνικά *Το όνομα του Ρόδου*] το οποίο, λίγο αργότερα, έγινε σπουδαία ταινία.

Η σημειωτική συχνά συγχέεται με την επιστήμη της επικοινωνίας. Αν και τα δυο πεδία έχουν πολλά κοινά από τον ίδιο θεωρητικό και μεθοδολογικό χώρο, η επικοινωνιολογία μετέπειτα επικεντρώνεται περισσότερο σε μια πιο τεχνική μελέτη του τρόπου με τον οποίο μεταδίδονται τα μηνύματα (φωνητικά, ηλεκτρονικά, κ.λπ.) και στους μαθηματικούς και ψυχολογικούς νόμους που διέπουν τη μετάδοση, λήψη, και επεξεργασία της πληροφορίας. Η σημειωτική δίνει περισσότερη σημασία στο *τι σημαίνουν* τα μηνύματα, και το *πώς* αυτά συνδέονται με τα σημεία. Αυτός είναι και ο λόγος που περιλαμβάνει επίσης τη μελέτη ευφάνταστων και παραπλανητικών σημείων και μηνυμάτων. Η ικανότητα για τεχνάσματα, όπως λέει ο Έκο, είναι όντως πολύ ισχυρή, επιτρέποντάς μας να πλάθουμε ανύπαρκτα αναφερόμενα. Όταν χρησιμοποιούμε λέξεις όπως *μονόκερως*, *γοργόνα*, και *ζωτικό*, κάνουμε ακριβώς αυτό. Μπορούμε επίσης να οδηγήσουμε τους ανθρώπους σε επικίνδυνες πράξεις από κακή χρήση των σημείων: μπορούμε, για παράδειγμα, να δημιουργήσουμε σοβαρά προβλήματα στον δρόμο, εάν εσκεμμένα καλωδιώσουμε τους φωτεινούς σηματοδότες, ώστε να ανάψουν ταυτόχρονα όλοι πράσινο, μπορούμε να υποκινήσουμε τους ανθρώπους να μισήσουν άλλους λέγοντας τους αισχρά ψέματα κ.ά. Όπως ο Προμηθέας δήλωσε στο σπουδαίο αρχαίο δράμα του Αισχύλου (525(:)-456 π.Χ.) *Προμηθέας Δεσμώτης*, η ικανότητα να ψεύδεσαι με σημεία έχει διασφαλίσει ότι «οι κυβερνώντες θα κατακτούν και θα ελέγχουν όχι μέσω της δύναμης, ούτε μέσω της βίας, αλλά μέσω της δολιότητας».

Ο όρος *θεωρία της επικοινωνίας*, όπως χρησιμοποιείται σε αυτό το βιβλίο, αναφέρεται στην μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα μηνύματα φτιάχνονται, ώστε να ανταλλάσσονται αποτελεσματικά. Στην πραγματικότητα, αποτελεί μια επέκταση της τυπικής σημειωτικής, αφού ασχολείται με τη «διαπραγμάτευση» του

1. Ένα «σημειωτικό τετράγωνο» (ΣτΕ).

νοήματος με συγκεκριμένους τρόπους. Είναι βασισμένη στην ιδέα του Γιάκομπσον ότι η επικοινωνία ρυθμίζεται από προσωπικούς, κοινωνικούς, και αμιγώς σημειωτικούς παράγοντες.

Σημασιοδότηση

Οι σημειωτιστές ψάχνουν απαντήσεις για το *τι*, το *πώς*, και το *γιατί* ενός νοήματος. Αλλά τι είναι *νόημα*; Στο έργο τους το 1923, με τον τίτλο *The Meaning of Meaning* (*Το Νόημα του Νοήματος*), οι Όγκντεν και Ρίτσαρτς εντόπισαν 23 σημασίες της λέξης σημασία/νόημα δείχνοντας πόσο προβληματικός είναι ο όρος. Δείτε ορισμένα παραδείγματα στα ελληνικά:

Δεν βγάζω νόημα από το γραπτό του	=	«κατανοώ»
Το βλέμμα του ήταν γεμάτο νόημα	=	«ιδιαίτερα σημαντικό»
Έχει νόημα η ζωή;	=	«σκοπό»
Μου έκανε νόημα να σταματήσω	=	«νεύμα»
Το νόημα της λέξης	=	«σημασία»

Αυτό που επιδεινώνει το πρόβλημα είναι το γεγονός ότι όταν προσπαθούμε να «ορίσουμε» το νόημα κάποιου πράγματος, στο τέλος πάντα καταλήγουμε να επανερχόμαστε στο ίδιο σημείο. Πάρτε για παράδειγμα τον ορισμό της γάτας στο λεξικό ως «ένα μικρό σαρκοφάγο θηλαστικό εξημερωμένο από τους πρώιμους χρόνους, ως κυνηγός αρουραίων και ποντικών και ως κατοικίδιο ζώο, το οποίο υπάρχει σε πολλές διαφορετικές ράτσες και ποικιλίες». Το πρώτο πρόβλημα που εμφανίζεται στον ορισμό είναι η χρήση της λέξης *θηλαστικό* για να ορίσει τη γάτα. Στην πραγματικότητα το λεξικό έκανε μια αδικαιολόγητη υπόθεση, ότι εμείς είμαστε οικείοι με το νόημα αυτού του όρου. Τι έχει όμως να πει το λεξικό για τη σημασία του *θηλαστικού*; Ένα θηλαστικό, λέει, είναι «οποιοδήποτε από διάφορα θερμόαιμα σπονδυλωτά ζώα της ομοταξίας Θηλαστικά». Αλλά και πάλι αυτός ο ορισμός τώρα υποθέτει ότι ήδη γνωρίζουμε τη σημασία του *ζώου*. Τι μας λέει τώρα το λεξικό για τη σημασία αυτού του όρου; Ορίζει το *ζώο* ως έναν *οργανισμό*, τον οποίο με τη σειρά του ορίζει ως ξεχωριστή μορφή *ζωής*, την οποία με τη σειρά της ορίζει ως την ιδιότητα που διακρίνει όλους τους ζωντανούς *οργανισμούς*. Άρα μετά από όλα αυτά, το λεξικό γύρισε στο ίδιο σημείο μιας και έχει ήδη χρησιμοποιήσει την έννοια του *οργανισμού* για να ορίσει τη *ζωή*.

Αυτό το κυκλικό μοτίβο εμφανίζεται σε όλους τους ορισμούς. Προκύπτει, επειδή χρησιμοποιούμε λέξεις για να ορίσουμε άλλες λέξεις. Έτσι, όπως τα αξιώματα στην αριθμητική ή τη γεωμετρία, η έννοια του *νοήματος* είναι καλύτερο να παραμείνει χωρίς ορισμό. Είναι κάτι για το οποίο όλοι έχουν ενστικτώδη κατανόηση, αλλά κανείς/καμιά δεν μπορεί ακριβώς να το εξηγήσει. Από την άλλη μεριά, ο όρος *σημασιοδότηση* (signification) έχει ένα συγκεκριμένο νόημα στη σημειωτική, αν και οι όροι *νόημα* και *σημασιοδότηση* συχνά χρησιμοποιούνται εναλλακτικά από τους σημειωτιστές (όπως γίνεται και σε αυτό το βιβλίο). Στην ουσία, *σημασιοδότηση* είναι αυτό που συμβαίνει στο μυαλό μας, όταν χρησιμοποιούμε ή ερμηνεύουμε ένα σημείο. Η διαδικασία της *σημασιοδότησης* συνιστά έτσι την ίδια

τη σχέση $X=Y$. Αναπτύσσεται με έναν από δύο πιθανούς τρόπους, γνωστούς ως *καταδήλωση* (denotation) και *συνυποδήλωση* (connotation). Πάρτε σαν παράδειγμα την λέξη *σπίτι*, η οποία προκαλεί στον μυαλό μας μια εικόνα που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «μια κατασκευή για ανθρώπινη κατοίκηση». Η ανάκληση μιας εικόνας αυτού του τύπου είναι γνωστή ως καταδήλωση. Μας επιτρέπει να καθορίσουμε εάν ένα συγκεκριμένο πραγματικό ή φανταστικό αντικείμενο (Y) το οποίο ονομάζουμε *σπίτι* αποτελεί σε γενικές γραμμές «μια κατασκευή για ανθρώπινη κατοίκηση» ανεξάρτητα από τις διαστάσεις του, το σχήμα του κ.ά. Αντίστοιχα, η λέξη *τετράγωνο* υποδηλώνει ένα σχήμα από «τέσσερις ίσες ευθείες γραμμές που ενώνονται σχηματίζοντας ορθές γωνίες». Είναι άσχετο εάν οι γραμμές είναι διακεκομμένες, έχουν πάχος, έχουν 2 μέτρα ή 2 εκατοστά μήκος. Εάν το σχήμα έχει «τέσσερις ίσες ευθείες γραμμές που ενώνονται σχηματίζοντας ορθές γωνίες» τότε είναι καταδηλωτικά αναγνωρίσιμο ως ένα *τετράγωνο*.

Τώρα, η λέξη *σπίτι* μπορεί να επεκταθεί, ώστε να συμπεριλάβει ένα μεγάλο εύρος άλλων αναφερομένων. Αυτή η διαδικασία επέκτασης λέγεται *συνυποδήλωση*. Ας δούμε τρία παραδείγματα συνυποδηλωτικής χρήσης της λέξης *σπίτι*:

Κορίτσι από σπίτι	=	με καλή ανατροφή
Έστησαν το σπίτι τους	=	το νοικοκυριό
Το σπίτι τραντάχτηκε από τα γέλια	=	οι ένοικοί του/παρέα

Προσέξτε ότι με τον έναν ή τον άλλον τρόπο η έννοια της «κατασκευής για ανθρώπινη κατοίκηση» είτε υπονοείται είτε υποδηλώνεται και σε όλες τις χρήσεις. Η συνυποδηλωτική σημασία επιτρέπει στους ανθρώπους να επεκτείνουν δημιουργικά την εφαρμογή των σημείων. Στην πραγματικότητα, αποτελεί τον λειτουργικό τρόπο της σημασιολογίας στην κατασκευή και ερμηνεία όλων των δημιουργικών κειμένων – ποιημάτων, μυθιστορημάτων, μουσικών συνθέσεων, έργων τέχνης κ.ά. Επίσης κάθε ερμηνεία πολιτισμικά εξαρτώμενων εννοιών, όπως η *μητρότητα*, η *αρρενωπότητα*, η *φιλία* και η *δικαιοσύνη*, πάντα συνεπάγεται συνυποδήλωση. Το 1957, οι Όσγκουντ, Σούτσι, και Τάνεμπαουμ επινόησαν μια ενδιαφέρουσα τεχνική, για να συγκεκριμενοποιήσουν τις συνυποδηλωτικές σημασίες που συνεπάγονται τέτοιες έννοιες, γνωστή ως *σημασιολογική διαφοροποίηση* (semantic differential). Η τεχνική έγκειται στο να θέτουμε μια σειρά ερωτήσεων σε υποκείμενα για μια συγκεκριμένη έννοια, χρησιμοποιώντας ζεύγη αντιθέτων –Είναι καλό ή κακό; Αδύναμο ή δυνατό; κ.ά.– διαβαθμισμένα σε μια κλίμακα επτά βαθμών, με τα δυο αντίθετα σε κάθε άκρο. Μετά αναλύουμε τις απαντήσεις στατιστικά για να μπορέσουμε να διαγνώσουμε οποιοδήποτε γενικό μοτίβο. Υποθέστε ότι ζητάμε από άτομα να αξιολογήσουν την έννοια *Πρόεδρος* σύμφωνα με τις ακόλουθες κλίμακες:

Νέος	—	—	—	—	—	—	—	Ηλικιωμένος
	1	2	3	4	5	6	7	
Πρακτικός	—	—	—	—	—	—	—	Ιδεαλιστής
	1	2	3	4	5	6	7	

Μοντέρνος	—	—	—	—	—	—	—	Παραδοσιακός
	1	2	3	4	5	6	7	
Γοητευτικός	—	—	—	—	—	—	—	Αδιάφορος
	1	2	3	4	5	6	7	
Φιλικός	—	—	—	—	—	—	—	Βλοσυρός

Το υποκείμενο που πιστεύει ότι ο *Πρόεδρος* θα πρέπει να είναι νεότερος αντί γηραιότερος θα βάλει ένα σημάδι προς την μεριά του *Νέου* στην κλίμακα. Κάποιος που αισθάνεται ότι ο *Πρόεδρος* θα πρέπει να είναι *αδιάφορος*, θα βάλει ένα σημάδι προς την μεριά του αδιάφορου στην κατάλληλη κλίμακα και ούτω καθεξής. Εάν ζητούσαμε από έναν μεγάλο αριθμό ατόμων να βαθμολογήσει τον Πρόεδρο με αυτόν τον τρόπο, θα είχαμε ένα «πολιτισμικά προσδιορισμένο προφίλ» της *Προεδρίας* με όρους των στατιστικά σημαντικών μεταβλητών της συνυποδηλωτικής σημασίας που η έννοια επικαλείται.

Παρουσιάζει ενδιαφέρον, το γεγονός ότι έρευνα, η οποία έκανε χρήση της σημασιολογικής διαφοροποίησης έδειξε πως, ενώ το νόημα των περισσότερων εννοιών υπόκειται σε προσωπική ερμηνεία, το εύρος της διαφοροποίησης δεν είναι τυχαίο, αλλά σχηματίζει ένα μοτίβο με κοινωνική βάση. Με άλλα λόγια, τα πειράματα έχουν δείξει ότι οι συνυποδηλώσεις των περισσότερων (εάν όχι όλων) των εννοιών περιορίζονται από τον πολιτισμό: για παράδειγμα η λέξη *θόρυβος* αποτελεί για τους Ιάπωνες μια ιδιαίτερα συναισθηματική έννοια, την οποία κατατάσσουν συνεχώς στα άκρα της κλίμακας που τους ζητείται να συμπληρώσουν, ενώ για τους Αμερικανούς αποτελεί έννοια σχεδόν ουδέτερη, αφού την κατατάσσουν —κατά μέσο όρο— στη μέση της κλίμακας.

Η μελέτη της συνυποδηλώσης βρίσκεται στον πυρήνα της σύγχρονης σημειωτικής. Αυτό συμβαίνει, γιατί τα περισσότερα νοήματα που φέρουν τα σημεία σε πολιτισμικά περιβάλλοντα είναι συνυποδηλωτικά. Όπως θα δούμε σε αυτό το βιβλίο, σε τέτοια περιβάλλοντα σπάνια επικαλούμαστε την καταδήλωση για την ερμηνεία σημείων. Σε μια θεμελιώδη βάση, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τον πολιτισμό ως ένα τεράστιο σύστημα συνυποδηλωτικών νοημάτων, τα οποία συνενώνονται σε έναν συνειρμικό «μακρο-κώδικα» που επιτρέπει στα μελή του πολιτισμού να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, καθώς και να παρουσιάζουν και να σκέφτονται τον κόσμο με συγκεκριμένους τρόπους. Αυτός είναι ο λόγος που μερικοί σημειωτιστές προτιμούν να τον αποκαλούν *σημειόσφαιρα*. Στη βιολογία, η περιοχή που συντηρεί τη ζωή ονομάζεται *βιόσφαιρα*. Σε αναλογία, η σημειόσφαιρα αποτελεί την περιοχή της κοινωνικής ζωής, η οποία συντηρεί την κατασκευή της γνώσης και τις αναπαραστατικές δραστηριότητες.

Δομή, κείμενο και μήνυμα

Για να μπορέσουμε να εξάγουμε νόημα από μια μορφή X, αρχικά θα πρέπει να είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε το σημείο. Αυτό σημαίνει ότι τα σημεία έχουν *δομή*. Ειδικότερα μια μορφή X αποτελεί σημείο όταν: (1) είναι διακριτό και (2)